

УДК 159.947.5

Федір Подшивайлов,
м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

В статтє обосновується важность исследования особенностей мотивационной сферы одаренной личности. Теоретико-методологичним базисом исследования является теория личности В. В. Рыбалки и концепция одаренности Д. Б. Богоявленской. Приводятся результаты пилотажного исследования личностных и мотивационных свойств одаренных старшеклассников. Предлагается широкий спектр перспектив исследования мотивационной сферы.

Ключевые слова: *мотивационная сфера, познавательная мотивация, одаренность, одаренные старшеклассники.*

The article explains the importance of studying the motivational sphere features of the gifted personality. Theoretical and methodological research basis is the V. V. Rybalka's theory of personality of and the D. B. Bogoiavlenskaia's concept of giftedness. The pilot study results of gifted senior pupil's personal and motivational traits is adduced. A wide range of perspectives for the motivational sphere study is proposed.

Key words: *motivational sphere, cognitive motivation, giftedness, gifted senior pupils.*

Проблема дослідження мотиваційної сфери особистості обдарованої дитини набуває більшої актуальності, завдяки посиленню динаміки суспільного прогресу. Сучасний освітній простір перенасичений легкодоступною інформацією, що постійно оновлюється та застаріває, тому акцент педагогічної мети навчання зміщується від простого засвоєння знань, умінь та навичок до психологічного, за своєю суттю, розвитку мотивації постійного, самостійного учіння. Мотиваційна сфера особистості є визначальною для становлення людини як професіонала – фахівця, який постійно розвивається задля суспільної користі. Обдаровані діти вирізняються високою пізнавальною мотивацією, тому дослідження особливостей мотиваційної сфери їхньої особистості дозволить краще зрозуміти, яким чином у людини виникає, розвивається та функціонує пізнавальна мотивація. Така інформація є надзвичайно цінною для сучасної педагогічної психології.

Завданням статті є теоретичне висвітлення особливостей мотиваційної сфери обдарованої особистості, а також аналіз результатів пілотажного емпіричного дослідження деяких мотиваційних особливостей інтелектуально обдарованих дітей.

Згідно з визначенням В. В. Рибалки, особистість – це суб'єкт свідомої продуктивної діяльності та суспільної поведінки, індивід із соціально зумовленою та індивідуально

своєрідною системою психічних властивостей, що формується і виявляється у діяльності, спілкуванні та опосередковує, регулює взаємодію людини з навколишнім світом [5]. Система психічних властивостей функціонує у трьох вимірах психологічної структури особистості – соціально-психолого-індивідуальному, діяльнісному та віковому. У системі психічних властивостей виділяється мотиваційна підсистема, яку ще можна назвати мотиваційною сферою особистості. Вона виявляється у потребнісно-мотиваційному компоненті діяльнісного виміру та у спрямованості як підструктурі соціально-психолого-індивідуального виміру. Мотиваційна сфера формується за рахунок привласнення особистістю суспільно вироблених ідеалів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок у формі суб'єктивно прийнятих значень і смислів [3]. Цілеспрямоване формування мотиваційної сфери особистості – це, по суті, формування самої особистості, тобто, це є педагогічним завданням з виховання моральності, формування інтересів, звичок [2, С. 183].

В. Г. Асєєв вважає, що важливою особливістю мотиваційної сфери людини є двомодальна, позитивно-негативна її будова. Ці дві модальності спонук (у вигляді прагнення до чого-небудь і уникнення, у вигляді задоволення і страждання, у вигляді двох форм дії на особистість – заохочення і покарання) виявляються у потягах і потребах, що безпосередньо реалізуються, з одного боку, і в необхідності – з іншого [1]. При цьому В. Г. Асєєв посилається на вислів С. Л. Рубінштейна про природу емоцій: «Емоційні процеси набувають позитивного або негативного характеру залежно від того, чи знаходиться дія, яку індивід проводить, і дія, якій він піддається, в позитивному або негативному відношенні до його потреб, інтересів, установок» [6]. Таким чином, йдеться не стільки про знак спонук, мотивації, скільки про емоції, що супроводжують ухвалення рішення і його виконання. У разі прогнозування можливості задоволення потреби виникають позитивні емоційні переживання, у разі ж планування діяльності як об'єктивно заданої необхідності (через жорсткі обставини, соціальну вимогу, обов'язок, вольове зусилля над собою) можуть виникнути негативні емоційні переживання [2]; шляхом залучення емоцій здійснюється регулятивна функція мотивації.

Особистість обдарованих дітей вирізняється якісними відмінностями у всіх вимірах та підсистемах психічних властивостей, але найбільше – у мотиваційній сфері.

Згідно з «Робочою концепцією обдарованості» (Д. Б. Богоявленська, В. Д. Шадріков та ін.), обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається продовж життя; обдарованість визначає можливість досягнення людиною більш високих, видатних результатів у одному чи декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми [4]. Розуміння обдарованості, як системної якості, дозволяє відійти від уявлення про обдарованість як про кількісний ступінь вираженості здібностей. Обдарованість – інтегрований прояв різних здібностей у цілях конкретної діяльності.

Розвиток діяльності за ініціативою самої дитини і є творчістю, тому творча обдарованість є синонімом обдарованості як такої. Творча обдарованість – це характеристика не просто найвищого рівня виконання будь-якої діяльності, а її

Розділ III. Психологічні проблеми обдарованої особистості

перетворення та розвитку. Такий теоретичний підхід має важливий практичний наслідок: розвиток обдарованості не зводиться до складання програм навчання (прискорення, ускладнення тощо), він полягає у створенні умов для підтримки внутрішньої мотивації діяльності, спрямованості та системи цінностей, що створюють основу становлення духовності особистості. Це потрібно тому, що втрата духовності призводить до втрати таланту [4].

Власна ініціатива обдарованої дитини у розвитку діяльності забезпечується наступними особливостями мотиваційної сфери.

1. Вибіркова чутливість до певних сторін предметної дійсності чи власної активності, що супроводжується переживанням почуття задоволення.

2. Підвищена пізнавальна потреба (вихід за межі необхідних вимог).

3. Висока захопленість тим чи іншим заняттям (як наслідок, видатна працьовитість).

4. Надання переваги парадоксальній, суперечливій інформації, неприйняття типових та готових відповідей.

5. Висока вимогливість до себе та результатів власної діяльності [4].

Для перевірки зв'язку особливостей мотиваційної сфери та інших підсистем особистості з феноменом інтелектуальної обдарованості співробітниками відділу моніторингу обдарованості дітей та молоді Інституту обдарованої дитини НАПН України було проведено пілотажне дослідження серед учнів 8–11-х класів гімназії за допомогою особистісного опитувальника В. В. Рибалки «Опитувальник розвитку особистості та впливу її властивостей на інтелект». Опитувальник призначено для виявлення рівня самооцінки особливостей особистісного розвитку інтелектуально обдарованих старшокласників, зокрема, таких компонентів структури особистості, як комунікативний, мотиваційний, характерологічний, рефлексивний, досвідний, емоційно-почуттєвий, психофізіологічний, а також впливу їх властивостей на інтелект старшокласників. Паралельно було проведено дослідження здібностей у сферах гуманітарних і точних наук за допомогою «Тесту структури інтелекту» (Р. Амтхауер).

Для виявлення зв'язку досліджуваних характеристик із рівнем інтелекту було здійснено кореляційний аналіз. Чим вищий коефіцієнт кореляції, тим більш тісний зв'язок між явищами (у нашому випадку, висока пряма кореляція означає, що чим вищий інтелект, тим вищий рівень самооцінки того чи іншого параметру; відсутність кореляції означає, що інтелект з рівнем самооцінки певного параметру не пов'язаний).

Загальний IQ пов'язано з рівнем самооцінки наступних компонентів та властивостей структури особистості:

– самооцінка соціальних властивостей ($r = 0,304^*$);

– самооцінка інтелекту ($r = 0,277^*$);

– самооцінка ступеня впливу характеру на інтелект ($r = 0,392^{**}$);

– самооцінка ступеня впливу рефлексії на інтелект ($r = 0,309^*$);

– самооцінка ступеня впливу емоцій на інтелект ($r = 0,345^*$).

Вищенаведені кореляції є значущими для $^* - p \leq 0,05$ та $^{**} - p \leq 0,01$.

Невербальна складова інтелекту не має жодної значущої кореляції з досліджуваними характеристиками, разом з тим, вербальна корелює з дванадцятьма параметрами, самооцінкою:

- соціальних властивостей ($r = 0,419^{**}$);
- рефлексивного компонента ($r = 0,279^*$);
- досвідного компонента ($r = 0,352^{**}$);
- соціальних властивостей ($r = 0,419^{**}$);
- інтелекту ($r = 0,413^{**}$);
- психофізіологічних властивостей ($r = 0,327^*$);
- ступеня впливу комунікативних властивостей на інтелект ($r = 0,291^*$);
- ступеня впливу мотивації на інтелект ($r = 0,395^{**}$);
- ступеня впливу характеру на інтелект ($r = 0,473^{**}$);
- ступеня впливу рефлексії на інтелект ($r = 0,415^{**}$);
- ступеня впливу досвіду на інтелект ($r = 0,308^*$);
- ступеня впливу особистості в цілому на інтелект ($r = 0,295^*$);
- ступеня впливу емоцій на інтелект ($r = 0,436^{**}$).

* – $p \leq 0,05$, ** – $p \leq 0,01$

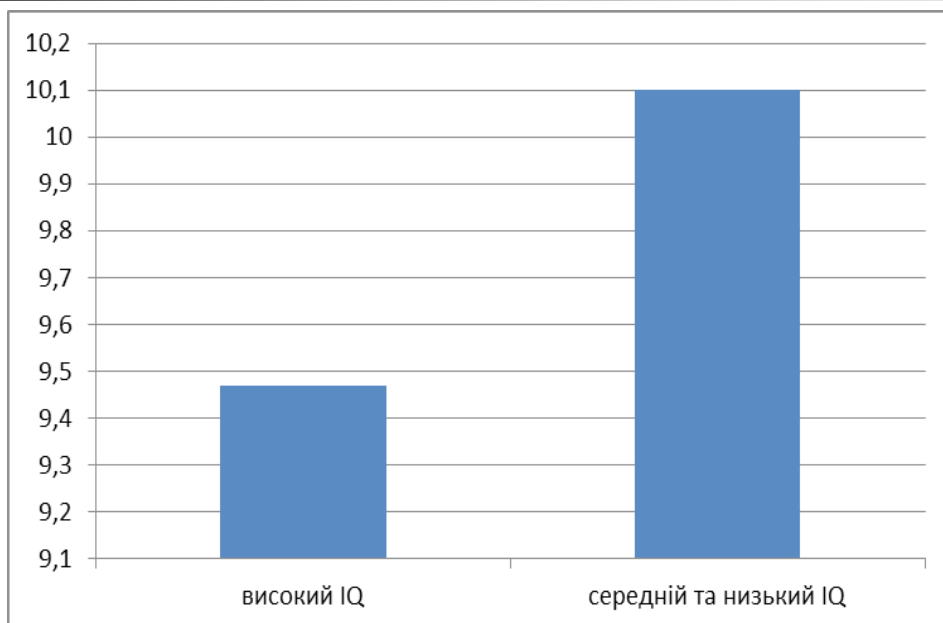
Це означає, що діти з невисокими балами за вербальними шкалами невисоко оцінюють особистісні характеристики та їх вплив на інтелект, тоді як діти з розвиненим вербальним інтелектом мають вищу самооцінку особистісних властивостей. Стосовно невербальної складової такого не можна сказати – невербальний інтелект пов'язано з самооцінкою особистісних властивостей стохастично.

У старшокласників із середніми та низькими показниками IQ мотиваційний компонент особистості дещо більш розвинено (середній рівень самооцінки мотиваційного компонента особистості – 10,1 балів із 12), ніж у старшокласників з високими показниками IQ (середній рівень самооцінки мотиваційного компонента особистості – 9,47 балів із 12) (рис. 1).

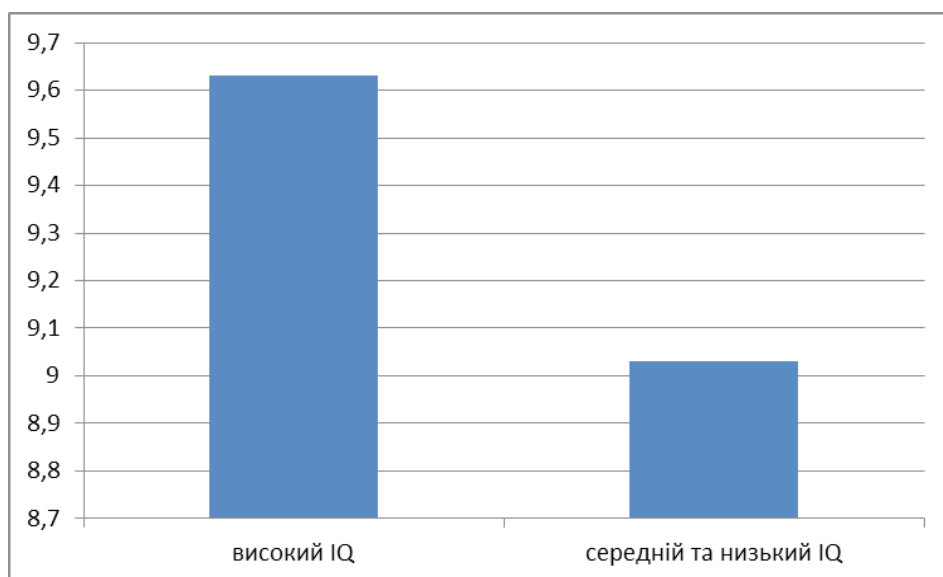
Разом з тим, у старшокласників з високими показниками IQ мотивація має потужніший вплив на інтелектуальну діяльність (рис. 2).

Статистичне порівняння групи старшокласників, у яких IQ вищий за вікову норму з групою старшокласників, в межах норми чи нижче, здійснено за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу. Завданням використання цього статистичного методу в нашому випадку було визначення того, чи є відмінності між групами більш вираженими, ніж випадкові відмінності всередині групи. Показником вираженості є критерій F Фішера: $F = \text{Варіативність, обумовлена типом} / \text{Випадкова варіативність}$. Чим вищим є значення F, тим меншим є p (рівень значущості), відповідно, відмінність є сильнішою. За результатами однофакторного дисперсійного аналізу виявлено наступні відмінності:

- за самооцінкою комунікативного компонента особистості: вона у старшокласників зі середнім та низьким IQ є вищою, ніж у старшокласників з високим IQ ($F = 3,572$; $p = 0,065$);

Рис. 1. Рівень самооцінки мотиваційного компонента залежності від рівня IQ

Рис. 2. Рівень самооцінки ступеня впливу мотиваційного компонента на інтелектуальну діяльність залежно від рівня IQ

– за самооцінкою мотиваційного компонента особистості: самооцінка у старшокласників зі середнім та низьким IQ є вищою, ніж у старшокласників з високим IQ ($F = 2,915$; $p = 0,094$);

– за самооцінкою тілесних властивостей особистості: самооцінка у старшокласників зі середнім та низьким IQ є вищою, ніж у старшокласників з високим IQ ($F = 3,149$; $p = 0,082$).

За іншими параметрами значущих відмінностей не виявлено.

У цілому, середній бал, яким досліджувані оцінювали компоненти особистості дорівнює 9–10 балів з 12, що свідчить про достатньо високу за-

гальну самооцінку старшокласників. Цей факт є досить цікавим, якщо згадати, що у класичній віковій психології стверджується, що у підлітковому та ранньому юнацькому віці спостерігається дещо занижена самооцінка. Можливо, загальна гуманізація нинішньої системи освіти вплинула на самооцінку сучасних старшокласників. Такий факт потребує додаткових психологічних досліджень, які можуть сприяти перегляду деяких положень вікової та педагогічної психології з урахуванням змін у суспільній ментальності.

Узагальнення результатів пілотажного дослідження дає змогу означити наступні тенденції: 1) для дітей з високими показниками IQ мотивація має потужніший вплив на інтелектуальну діяльність, ніж для дітей із середніми та низькими показниками IQ; 2) рівень самооцінки особистісних властивостей у дітей із середніми та низькими показниками IQ дещо вищий, ніж у дітей з високими показниками IQ; 3) рівень самооцінки має суттєві зв'язки з вербальною складовою інтелекту, на відміну від невербальної, де жодного зв'язку не виявлено.

З огляду на методологічну, науково-практичну та суспільну значущість проблеми мотиваційної сфери обдарованої особистості перспективними є: удосконалення понятійного апарату психології мотивації зі застосуванням аксіоматичного підходу; широке дослідження форм прояву мотиваційної сфери особистості в діяльності; побудова структурно-функціональної моделі мотиваційної сфери обдарованої особистості зі застосуванням регресійного аналізу; віднайдення системоутворювального фактору мотиваційної сфери обдарованої особистості; виявлення гендерних та групових особливостей мотиваційної сфери особистості тощо.

Використані літературні джерела

1. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности [Текст] / В. Г. Асеев. – М.: Мысль, 1976. – 159 с.
2. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы [Текст] / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2008. – 512 с.
3. Кормишев М. В. Методологічні та теоретичні засади проблеми мотивації учіння молодших школярів [Текст] / М. В. Кормишев; за ред. С. Д. Максименка // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2010. – Т. XII. – Ч. 6. – С. 155–162.
4. Рабочая концепция одаренности / Д. Б. Богоявленская, В. Д. Шадриков, Ю. Д. Бабаева, М. А. Холодная и др. – 2-е изд., расш. и перераб. – М., 2003. – 90 с.
5. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. В. Рибалка. – К., 1998. – 40 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.